

אדם, טבע ותיקון הדין

הרב אורי שרקי

א. בת פלוני לפלוני

אומרת המשנה:

אמר רבן שמעון בן גמליאל לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים שבהן בנות ירושלם יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו כל הכלים טעונין טבילה ובנות ירושלם יוצאות וחולות בכרמים. (משנה, תענית ד, ח)

ובבבלי שם¹ מובא: 'מי שאין לו אשה נפנה לשם'.

שורש למנהג זה ניתן למצוא במסכת ראש השנה² במחלוקתם של רבי אליעזר ורבי יהושע בשאלה מתי נברא העולם: "תניא, רבי אליעזר אומר: בתשרי נברא העולם... רבי יהושע אומר: בניסן נברא העולם".

מחלוקת התנאים אמורה ביחס ליום סיום הבריאה, כך שבהתאמה התנאים נחלקו לגבי תחילת הבריאה: לרבי אליעזר תחילת הבריאה בכ"ה באלול, ואילו לרבי יהושע בכ"ה באדר. כעת, על פי הכלל: 'ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני'³, הרי שמחשבת הבריאה היתה או בט"ו באב או בט"ו בשבט, לכן, יום זה מתאים לזיווג⁴.

ב. כי האדם עץ השדה!?

שני ימים אלו שייכים גם ליחס בין האדם לבריאה. ט"ו באב הוא זמן אידיאלי לנטיעת אילנות מבחינה חקלאית, אף יותר מט"ו בשבט. בנוסף, לפי ההלכה⁵ אדם שנטע

1 תלמוד בבלי תענית, לא א.

2 תלמוד בבלי, י ב.

3 תלמוד בבלי סוטה, ב א.

4 עיין עוד בספר בני יששכר לחודש אב, מאמר ד אות ב-ג, ובליקוטי מאמרים לרבי צדוק הכהן מלובלין אות ב.

5 רמב"ם, הלכות מעשר-שני ט ח.

נטיעה בט"ו באב, ארבעים וארבעה הימים שבינו לראש השנה, נחשבים כשנה ראשונה לעניין נטע רבעי. אם כן, יש ליום זה שייכות אל העולם הטבעי-חקלאי.

מאז שהתנשא האדם מעל למדרגת האדם הפרה-היסטורי, שהיה חי כחיה בטבע, האדם והעולם הטבעי קיימים בשני מהלכים מקבילים: הטבע ממשיך את התנהלותו על פי דרכו, ואילו האדם חי על פי כללים משלו, כאשר הקשר שלו עם הטבע הוא מלאכותי. ההלכה מנציחה ניתוק זה, בקובעה כי אסור ללכת יחפים⁶, כאשר הנעל היא הביטוי לניתוק שלנו מהטבע.

בנוסף, ניתן לראות כי חברות ששאיפתן היתה לחזור לטבע, הפכו לפראיות. למשל, תנועות הנוער הראשונות שהוקמו ביערות גרמניה במאה התשע עשרה, פירשו את השיבה אל הטבע גם כשיבה אל הברבריות. ומכאן, במידה מסוימת, ברגע שהאדם חפץ לחזור לעולם הטבעי הוא סופג משהו מן האכזריות שיש בטבע. אמנם, הטבע עצמו אינו אכזרי אלא סתמי, ולכן הוא אינו מחלק בין צדיק ורשע ובין טוב לרע, ובכך נחלש המימד המוסרי של האדם.

באופן דומה, מסביר פרנץ רוזנצוויג בספרו 'כוכב הגאולה'⁷, שההתגברות על הנתק⁸ שבין האדם והעולם היא אחד האתגרים של הגאולה, משום שהאדם שכח את מקורה המאחד של המציאות. אלא, שאתגר זה אינו פשוט מכיוון שהטבע מאיים על האדם.

אדם נוסף שהיה ער למתח זה היה סוקראטס, שהיה שונה מכל הפילוסופים שקדמו לו. שכן, בעוד קודמיו באו לפענח את העולם, סוקראטס פיתח הגות שהתמקדה באדם. ואכן, הוא היה הראשון שהגה תורת מוסר בצורה מעמיקה, אך לשם כך הוא היה צריך לנתק את האדם מעולם הטבע.

לבסוף, אנו מוצאים גם במדרשים הדרכות רבות המזהירות אותנו מפני קסמו של העולם הזה. לדוגמא: 'ר' שמעון אומר: המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר: 'מה נאה אילן זה, ומה נאה ניר זה' מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו⁹.

כאשר אדם מתבונן ביופיו של האילן הוא מתחבר לעולם טבעי, עולם שאין בו תורה ובכך הוא מאבד את נפשו האנושית.

6 שולחן ערוך אורח חיים, ב, ח. וכן ברמ"א, מגן אברהם ומחצית השקל שם.

7 פרנץ רוזנצוויג, כוכב הגאולה, חלק שני: ספר שלישי, ירושלים, 1970.

8 'דיס-הרמוניה' בלשונו.

9 משנה, אבות ג ז.

ג. נוי הטבע

ישנן הלכות הקשורות לאקולוגיה. למשל:

מרחיק את הנבילות ואת הקברות ואת הבורסקי ואת הכבשונות
והדבורים מהעיר, חמשים אמה. ואין עושים בורסקי אלא למזרח העיר,
מפני שרוח מזרחית חמה וממעטת היזק (ריח) עיבוד העורות.
(שולחן ערוך, חושן משפט קנה, כג)

בנוסף, במשנה מובא כי 'מרחיקין את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה'¹⁰, ומסבירה
שם הגמרא את טעם ההרחקה: 'אמר עולא: משום נוי העיר'. בנימוקי יוסף¹¹ מביא
השלכה לנימוק זה: 'הא הלכתא למשיחא, דמתניתין בארץ ישראל מיירי, ומשום נוי
העיר, כדאיתא בגמרא'.

אם כן, יש אמנם בעיה שאנו צריכים להיות מודעים לה ביחס אל הטבע, אך עם
זאת, תהליך הגאולה כולל את השיבה אל קדושת הארץ, כפי שעולה בהסברו של
הנימוקי יוסף. בנוסף, ישנה אמנם הלכה שאין ללכת יחפים, אך למרות זאת מצינו
כמה מקומות בהם יש דווקא איסור על נעילת נעליים.

ראשית, הקב"ה אומר למשה רבנו בסנה: 'שֶׁל נְעָלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר
אָתָּה עוֹמֵד עָלָיו אֲדַמָּת קֹדֶשׁ הוּא'¹². בנוסף, כאשר התגלה שר צבא ה' ליהושע
אמר לו: 'שֶׁל נְעָלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָתָּה עוֹמֵד עָלָיו קֹדֶשׁ הוּא'¹³. לבסוף,
ישנה חובה להוריד נעלים לפני הכניסה להר הבית: 'לא יכנס להר הבית במקלו
ובמנעלו ובפונדתו ובאבק שעל רגליו'¹⁴.

אם כן, מה שאנו חוששים לו בכל מקום, משתנה במקומות אלו. הטבע חוזר
לקדושתו המקורית, ואנו מתחברים להרמוניה הקוסמית ללא חציצה.

מה מייחד דווקא את המקומות הללו? באופן כללי יש קדושה בכל ארץ ישראל
מכיוון שהיא ארץ המקדש. קדושתה של הארץ גואלת ממארת הטבע ומקדשת
אותו. כשהתורה רוצה לשבח את ארץ ישראל היא אינה אומרת: 'ארץ שתלמד בה

10 תלמוד בבלי בבא בתרא, כד ב.

11 שם, אלפס יב ב.

12 שמות ג, ה.

13 יהושע ה, טו.

14 משנה, ברכות ט, ה.

הרבה תורה, אלא: 'אֶרֶץ הָרִים וּבְקַעֲת לְמִטֵּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתַּה מַּיִם'¹⁵, 'אֶרֶץ חֹטָה וְשֹׁעֲרָה וְגִפְן וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וְדָבָשׁ... אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבִנֶיהָ בְּרִזְל וּמֵהַרְרֵיהָ תִּחְצַב נְחֹשֶׁת'¹⁶, 'אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ'¹⁷. ביטויים אלו מורים על כך שבארץ ישראל ניתן להסיר את הנתק בין הקודש שבטבע לקודש שבאדם.

כך ניתן לחזור ולדייק בדברי המשנה לעיל. לא נאמר במשנה: 'המהלך בדרך ושונה ואומר: מה יפה אילן זה', אלא 'המהלך בדרך ומפסיק ממשנתו ואומר: מכאן, שאם היה אומר: 'מה נאה אילן זה' ולא היה מפסיק ממשנתו, אלא מתפעל מהאילן כהמשך לה, היתה בכך רוממות לנפשו. באופן כזה התורה מתפשטת לתחום רחב יותר'¹⁸.

ד. גלות

בדומה ללימוד, גם בתפילה אנו מוצאים על פניו הדרכות דומות, וכך בתורתם של בני בבל:

אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש... אמר ר' יהושע בן לוי מהכא: 'השתחוה לה' בהדרת קודש' אל תקרי 'בהדרת' אלא 'בחרדת'. ממאי, דלמא לעולם אימא לך הדרת ממש? כי הא דרבי יהודה הוה מציין נפשיה והדר מצלי. (תלמוד בבלי ברכות, ל ב)

לעומת זאת, דוד המלך בתהילים משתחוה לקב"ה דווקא מתוך ההתפעלות מן היופי וההדר שבטבע. כנראה, שרבי יהושע בן לוי חושש מהחוויה האלילית שתיווצר בדרך זו של עבודת ה', ולכן אצלו ה'הדר' הופך ל'חרדת'. עם זאת, רבי יהודה מותיר מקום לחוויה אסתטית מתוך ההתבוננות ביופיה של נפש האדם: 'מציין נפשיה והדר מצלי'.

הפחד מיופי הטבע הולך ומעמיק ככל שהגלות מתארכת, כפי שניתן לראות מהפירושים השונים לדברי הגמרא 'חציף עלי מאן דמצלי בבקתא'¹⁹. על פי הגאונים

15 דברים יא, א.

16 שם ה, ח-ט.

17 שמות ג, ח.

18 הרב צבי יהודה קוק, נויז של אילן, לנתיבות ישראל ב, קמד-קמו, ירושלים תשל"ט.

19 תלמוד בבלי, ברכות לד ב. באופן פשוט, הגמרא אוסרת במשפט זה להתפלל בבקעה.

הטעם הוא צדדי - שלא יפריעוהו עוברים ושבים²⁰. לעומת זאת, הראשונים²¹ פירשו שיש בעיה עקרונית עם תפילה במקום פתוח, ולכן צריך להתפלל דווקא בתוך בית. אם כן, יש בגלות יסוד עקרוני של צמצום החיים והתכנסות מהפגישה עם הטבע²². ניתן לראות כי היופי אינו זר לעם ישראל, והוא אף חלק מתהליך גאולתו, מבירור שנעשה במסכת סנהדרין לגבי המתים שהחיה יחזקאל. לדעת רבי יוחנן אלו המתים שבבקעת דזרא ש'היו בהם בחורים שהיו מגנים את החמה ביופיים... וצווה המלך ורמסום²³. מכאן, שדווקא היחס בין עם ישראל והיופי הטבעי הוא המזעזע את בבל, ותהליך תחית האומה מורכב גם מהחזרה לאותות היופי לעם ישראל.

ה. שמאל וימין

המהלך שעסקנו בו עד כה בקשר שבין האדם והטבע, מתרחש בקנה מידה גדול יותר במישור הלאומי. באומות העולם קיימת מחשבה מסובכת על הקשר בין עם וארצו: ככל שאדם נעשה לאומי יותר, הוא שוקע לתוך הטבע, ומאבד את העדינות המוסרית שלו. דבר זה נובע מכך שאחיזתן באדמה היא תהליך שנוצר על ידי גידול טבעי - 'אמא אדמה' היא זו שהולידה את העם. לכן, נוכל למצוא מאבקים מוסריים בעיקר מתוך תנועות שמאל-קוסמופוליטיות הדוגלות בשחרור מן השורשים הלאומיים, ונותנות מקום לצלם האדם הכללי.

לעומת זאת, בעם ישראל, הקשר עם אדמת המולדת איננו מתחיל בקשר טבעי. כור מחצבתו של עם ישראל הוא במצרים, ואילו ארץ ישראל היא המקום אותו בחר העם, בבחירה הדומה לקידושי אשה. קשר המבוסס על בחירה מסוג זה הנו קשר מוסרי-ציבורי, ולכן עם ישראל הוא העם היחיד שהנטיה הלאומית אצלו איננה סותרת את הנטיה האוניברסלית, אלא מחזקת אותה.

אמנם, בארץ ישראל קיים גם מישור טבעי של קשר לאדמה, העלול לגרום להשחתה אם לא תהיה הקפדה על העלאתו וקידושו. ואכן, כך מובא במדרש שזו היתה טענת המרגלים: 'אפילו בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם'²⁴. כלומר,

20 עיין ב'אוצר הגאונים' לברכות, בחלק הפירושים. לכאורה ניתן להסיק מדבריהם כי כאשר אין עוברים ושבים, אין כלל בעיה להתפלל בחיק הטבע.

21 רש"י, ברכות לד ב, ד"ה 'דמצלי'.

22 הרב אברהם יצחק הכהן קוק, אורות התחיה אות טו, ירושלים, תשס"ה.

23 תלמוד בבלי סנהדרין, צב ב.

24 תלמוד בבלי סוטה, לה א.

ארץ ישראל היא בעלת עוצמה טבעית כל כך גדולה, עד שאפילו 'בעל הבית', הקב"ה, אינו מסוגל להתגבר עליה.

תשובה לטענת המרגלים אנו יכולים למצוא בקריאת התורה של תשעה באב, היום בו נענשו המרגלים:

כִּי תוֹלִיד בְּנִים וּבְנֵי בְנִים וְנוֹשְׁנֶתֶם בְּאֶרֶץ וְהִשְׁחַתְתֶּם וְעִשִּׂיתֶם פֶּסֶל תְּמוֹנֹת כָּל וְעִשִּׂיתֶם הָרַע בְּעֵינֵי ה' אֶ-לֶהִיךָ לְהַכְעִיסוֹ. הַעִידֹתִי בְּכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ כִּי אֲבַד תֵּאבְדוּן מִהָר מֵעַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא תֵאָרִיכְן יָמִים עָלֶיהָ כִּי הַשָּׁמַיִם תִּשְׁמְדוּן. וְהַפִּיץ ה' אֶתְכֶם בְּעַמִּים... (דברים ד, כה-כז)

כאשר עם ישראל מגיע למצב של 'ונושנתם בארץ', בו הכאת השורשים בארץ משליטה את הטבע על הנפש, התוצאה המיידית היא 'והשחתם ועשיתם פסל...'. הפתרון הא-לוהי למצב זה הוא גלות. כל עם איננו מסוגל לעזוב את ארצו, מכיוון שהיא המקור לקיומו הטבעי. לכן, כאשר הטבע של הארץ מתגבר על עם כלשהו, הוא פשוט נעלם. לעומת זאת, אצל עם ישראל אפשרות הגלות מבטיחה את קשר הנצח שלו עם הארץ.²⁵

כך אפשר להבין גם את תשובת הקב"ה לישראל לאחר חטא המרגלים, בתור הבטחה:

ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא. אמר רבה אמר רבי יוחנן: אותו לילה ליל תשעה באב היה, אמר להם הקדוש ברוך הוא: אתם בכיתם בכיה של חנם - ואני קובע לכם בכיה לדורות. (תלמוד בבלי תענית, כט ב)²⁶

לכן 'משנכנס אב ממעטין בשמחה'²⁷. היה ראוי לשמוח בחודש זה, אך ישנו עצב בגלל הנסיבות והתוצאות של הגלות. אמנם זכר לעניין זה נשאר בכך שאיננו אומרים תחנון בתעשה באב²⁸.

25 עמנואל לוינס, תשע קריאות תלמודיות, עמ' 85-90.

26 וכן בגיטין פח א: 'צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל... עולא אמר: שהקדים שתי שנים ל'ונושנתם'. וברש"י שם: 'היינו צדקה, שמיהר להביא הרעה לסוף ח' מאות וחמשים (שנה) דהיינו ב' שנים קודם 'ונושנתם' - דהיא בגימטריא ח' מאות וחמשים ושתים, ואם שהו עד 'ונושנתם' היה מתקיים בהן כי אבד תאבדו'.

27 תלמוד בבלי תענית, כו ב.

28 שולחן ערוך, אורח חיים תקנט, ד.

ו. אבלם לששון

חז"ל מלמדים אותנו שיום ט' באב במדבר היה יום אבל לאומי:

אמר רבי לוי: כל ערב תשעה באב היה משה מוציא כרוז בלב המחנה ואומר: 'צאו לחפור!', והיו יוצאים וחופרים קברות וישנים בהם. לשחרית היה מוציא כרוז ואומר: 'קומו והפרישו המתים מן החיים'.
(איכה רבה, פתיחתא לג)

אמנם, כאשר נכנסו ישראל לארץ הפך יום ט' באב מיום צום ליום חג, חג הכניסה לארץ: 'זחזרו ועשאוהו יום טוב'²⁹. וכשם שבאבילות אנו מוצאים פרק זמן של שבעה ימים - כך בחגי ישראל³⁰. אם כן, הרי שהיום השביעי של החג על הארץ, החג של תיקון הטבע, היה ט"ו באב.

ז. פיוס

על כו, ט"ו באב איננו רק יום של חיבור פרטי בין איש ואישה, אלא יום שכולו אהבה ופיוס בין כל חלקי המציאות: בין האדם והטבע, בין עם ישראל לארצו ובין הקב"ה לישראל - וכלשון המשנה במסכת תענית:

וכן הוא אומר: 'צאנה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו'. 'ביום חתונתו' - זה מתן תורה, 'וביום שמחת לבו' - זהו בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו.
(תלמוד בבלי תענית, כו ב)

ח. גאולה

אילולי חטא העגל היה חודש אב חודש הגאולה. כיצד?

משה ירד מהר סיני עם לוחות הברית בי"ז בתמוז. אלמלא חטאו ישראל, היו יוצאים לארץ ישראל למחרת, בי"ח בתמוז. ומכיוון ש'אחד עשר יום מחורב... עד קדש

29 שם. ועיין בפירושו מתנות כהונה שמדייק במדרש שעשו את ט' באב עצמו ליום טוב.
30 עיין פרי צדיק חלק ה כ, ב, המבאר שיתכן שלימוד מקור דין הגמרא לשבעה ימי אבילות הוא ט"ו באב.

ברנע'³¹, היו מגיעים לשערי הארץ בכ"ט בתמוז ונכנסים אליה בראש חודש אב. כך, היה ניסן לחודש של אתחלתא דגאולה 'אב קטן'- כמשמעות השם 'אביב'³², ואילו אב היה לחודש הגאולה השלימה³³. לפי זה אופיו הגאולי של ט"ו באב עולה גם מטבעו של החודש.

31 דברים א, ב.

32 על דרך עץ-עציץ, קר-קריר.

33 מפי הרב יששכר מאיר מזוז שליט"א.

